LUBLIN—POLONIA
ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
VOL. V, 10 SECTIO H 1971

Instytut Ekonomiki Produkcji
Wydział Ekonomiczny UMCS

Zbigniew ADAMOWSKI

Czynniki kształtujące stopień zrzeszenia gospodarstw chłopskich w kółkach rolniczych

Факторы, формирующие степень объединения земледельческих хозяйств в сельскохозяйственные кружки

Die Stufe der Vereinigung von Einzelbauerbetrieben zu landwirtschaftlichen Genossenschaften bestimmende Faktoren

O ile proces organizacyjnego (liczbowego) rozwoju kółek rolniczych można w zasadzie uznać za bliski zakoczenia w większości rejonów[1], o tyle zrzeszenie się chłopów w ramach kółek rolniczych jest ważnym czynnikiem dalszego ich rozwoju.

W świetle danych oficjalnej statystyki, kółka rolnicze zrzeszają ok. 45% gospodarstw chłopskich (patrz tab. 1). Większość chłopów jest nadal poza obrębem kółek. Burzliwy rozwój liczby kółek rolniczych — jak można z tego wnosić — oparty jest jeszcze na stosunkowo wąskiej bazie członkowskiej.

W rozwoju liczbowym kółek rolniczych wyróżnić można 2 charakterystyczne okresy: okres ekstensywnego i okres intensywnego rozwoju liczby członków. Ekstensywny rozwój liczby członków w przeciwieństwie do intensywnego polega na tym, że główny wzrost liczbowy członków dokonuje się nie na podstawie przyrostu nowych członków w istniejących już kółkach, lecz na podstawie wzrostu liczby nowych kółek rolniczych.

Ekstensywny rozwój liczby członków w kółkach rolniczych występuje do roku 1960. W okresie tym mamy mniej więcej proporcjonalny wzrost

[1] Na 17 województw istniejących w Polsce w 14 województwach wskaźnik wsi objętych działalnością kółek rolniczych przekroczył już granice 85% w 1969 r. Nieco słabszy rozwój kółek zaobserwować można w województwie białostockim i olsztyńskim. Zob. *Rocznik Statystyczny 1970*, Warszawa GUS, s. 244.

liczby członków w stosunku do liczby kółek rolniczych, o czym świadczy między innymi w pewnym stopniu względna stabilizacja średniej liczby członków w przeliczeniu na 1 kółko rolnicze. Jeżeli pominiemy zaś liczbę członkiń w kołach gospodyń wiejskich, to stwierdzimy nawet względny regres liczby członków, trwający do 1961 r. Podobnie jest także z przeciętną liczbą zrzeszonych gospodarstw w kółku rolniczym.

Tab. 1. Rozwój liczby członków w kółkach rolniczych w latach 1957—1969
Zahlenmässige Entwicklung der Mitglieder landwirtschaftlicher Genossenschaften in den Jahren 1957—1969

Wyszczególnienie	1957	1959	1961	1963	1965	1967	1969
Średnia liczba członków przypadająca na 1 KR (włącznie z członk. KGW)	33,6	43,7	35,6	42,3	51,5	62,0	70,9
Średnia liczba członków przypadająca na 1 KR (bez członkiń KGW)	28,1	26,7	25,9	29,5	33,6	39,0	41,9
Średnia liczba gospodarstw członków KR przypadająca na 1 KR	27,1	15,6	24,9	29,9	36,8	37,2	42,2
Odsetek gospodarstw o pow. 0,5 ha i więcej zrzeszony w KR	9,7	16,7	19,6	27,7	35,4	42,1	45,3

Źródło: Obliczenia autora na podstawie źródeł: *Kółka rolnicze*, „Statystyka *Polski* — Materiały Statystyczne" Warszawa, listopad 1966, zeszyt nr 12/134 oraz *Rocznik Statystyczny* 1970, GUS.

Okres intensywnego rozwoju liczby członków w kółkach rolniczych rozpoczyna się w zasadzie po 1961 r., kiedy to obserwujemy szybki przyrost zarówno liczby członków, jak i zrzeszonych gospodarstw chłopskich w kółkach rolniczych.

I. STRUKTURA SPOŁECZNA CZŁONKÓW KÓŁEK ROLNICZYCH

Struktura społeczna członków w pierwszym rzędzie uwarunkowana jest przez cele i zadania, jakie stawia przed sobą dana organizacja. Im cele te mają charakter bardziej uniwersalny i zgodny z interesami szerszych grup społecznych, tym szerszy, a jednocześnie i bardziej zróżnicowany pod względem społecznym, może być skład członkowski danej organizacji. Ogólne cele i dążenia organizacji społecznych zazwyczaj precyzowane są w statutach danych organizacji. Biorąc jednak rzecz praktycznie, nowo wstępujący członkowie mniej kierują się celami statutowymi, a więcej bieżącą działalnością danej organizacji w swoim środowisku. Ogromną rolę odgrywają tu zwłaszcza różne nadzieje na spodziewane ko-

rzyści (materialne i niematerialne), jakie osiągnąć można dzięki działalności organizacji lub dzięki przynależności do niej.

Skład społeczny członków nie przystosowuje się biernie do celów i założeń danej organizacji, a wręcz odwrotnie — działalność organizacji jej formy i treść społeczna w dużej mierze uzależnione są od składu społecznego swych członków. Skład społeczny członków wpływa więc modyfikująco na treść działalności organizacji nadając jej konkretny wyraz i konkretne cele w zależności zarówno od składu członków i stosunków w organizacji, jak też na zewnątrz niej.

Kółka rolnicze mają charakter uniwersalnej i powszechnej organizacji społeczno-gospodarczej chłopów. Do kółek rolniczych może być przyjęty każdy chłop bez względu na poglądy polityczne, przynależność partyjną, wiek, wykształcenie, wielkość gospodarstwa, charakter gospodarowania itp. Mimo braku jakichkolwiek cenzusów ograniczających wiemy z praktyki, że nie wszystkie grupy społeczne chłopów uczestniczą w kółkach rolniczych w jednakowym stopniu.[2] Dlatego poddamy obecnie analizie niektóre cechy składu osobowego członków w kółkach rolniczych. Zwrócimy przy tym uwagę na takie zagadnienia jak: płeć, wiek, wykształcenie, przynależność partyjna, wielkość gospodarstwa oraz sposób gospodarowania.

Analizę naszą ograniczymy jedynie do właścicieli (użytkowników) gospodarstw rolnych. Nie mamy bowiem żadnych danych dla pozostałych grup członków kółek rolniczych.[3] Skład społeczny członków rozpatrzymy w oparciu o dane ankiety przeprowadzonej w 1965 r. w 1 554 wylosowanych gospodarstwach chłopskich w 139 badanych przez nas wsiach w 3 głównych rejonach kraju, tj. w rejonie północnym, środkowym i południowym.[4] Losowaniem objęto 14,3% ogółu istniejących gospodarstw chłopskich.

---

[2] Jedynym kryterium ograniczającym przy przyjmowaniu członków do organizacji kółek rolniczych jest formalny wymóg uznawania celów i zadań tej organizacji oraz pełnoletność i związanie z rolnictwem. Zob. § 2 statutu, cz. IV. *Członkowie, ich praca i obowiązki. Statut kółka rolniczego*, CZKR, Warszawa 1959.

[3] Przeprowadzona przez nas szczegółowa analiza w 25 kółkach rolniczych wykazała, że głowy rodzin chłopskich stanowią 61,8% ogółu członków kółek rolniczych. Na pozostały odsetek składają się domownicy rodzin chłopskich (35,7%) oraz nierolnicy (2,5%).

[4] W skład rejonu północnego weszły następujące województwa: Szczecin, Koszalin, Gdańsk, Olsztyn. Do rejonu środkowego zaliczono: woj: warszawskie, łódzkie i białostockie. W skład rejonu południowego weszły woj. Lublin, Rzeszów, Kielce i Kraków.

1. Struktura demograficzna członków kółek rolniczych

Wśród członków kółek rolniczych dominującą rolę odgrywają mężczyźni. Szczegółowe badania wskazują, że wynoszą oni ok. 71,6% ogółu liczby członków.[5] Odsetek ten jest jeszcze większy, jeśli się weźmie pod uwagę wyłącznie osoby gospodarujące. Wynika to stąd, że wśród domowników dziewczęta częściej niż chłopcy należą do kółek rolniczych. Dziewczęta mają bowiem oddzielne sekcje w postaci kół gospodyń wiejskich, które przyciągają nie tylko młode gospodynie, ale i kandydatki na przyszłe gospodynie.

Dorośli, nieusamodzielnieni jeszcze synowie gospodarzy rzadko należą do kółek rolniczych. Obowiązek ten w pierwszym rzędzie przyjmują ojcowie, którzy spełniają jeszcze nadal faktyczną rolę kierowników gospodarstw. Na 100 kobiet gospodarujących w badanej przez nas zbiorowości do kółek rolniczych należało 19,6 osób, podczas gdy u mężczyzn odsetek ten wyniósł aż 32,4%. Działa tu przypuszczalnie splot różnych przyczyn. Z jednej strony kobiety w swej masie są bardziej bierne społecznie w porównaniu z mężczyznami, którzy są „urodzonymi" politykami. Z drugiej strony kobiety te są nadmiernie obciążone obowiązkami. Muszą one nie tylko prowadzić gospodarstwo rolne, ale i całe gospodarstwo domowe, wychowywać dzieci itp. Wszystko to razem powoduje, że budżet czasu kobiety-gosopodyni jest niezwykle napięty i nie zawsze pozwala na szersze włączenie się kobiet w nurt życia społeczno-wiejskiego.[6]

Wśród członków kółek rolniczych reprezentowane są wszystkie grupy wiekowe ludności. Należą tu zarówno młodzi gospodarze, którzy niedawno usamodzielnili się, jak i osoby, które ze względu na daleko posuniętą starość nie powinni już faktycznie kierować gospodarstwami. Brak jednak potencjalnych jak i rzeczywistych następców powoduje, że spory odsetek chłopów musi nadal ponosić trud prowadzenia gospodartwa, mimo że siły fizyczne na to już nie pozwalają. Udział gospodarstw, w których głowa rodziny przekroczyła już 60 rok życia, jest stosunkowo wysoki i wynosi ok. 14%.[7] Jeżeli jednak uszeregujemy gospodarstwa według wieku gospodarzy,

---

[5] Według danych CZKR udział mężczyzn wśród członków kółek rolniczych wahał się w latach 1957—1965 w granicach od 83,6 do 65,1%, wykazując stałą tendencję spadkową. Wiąże się to z szybszym ostatnio wzrostem liczby kół Gospodyń Wiejskich. Zob. *Kółka Rolnicze 1965*, Warszawa GUS, 1966.

[6] Na duże obciążenie pracą kobiet wiejskich jeszcze przed wojną zwracali silnie uwagę Strumilin i Curzytek. Powojenne badania w tej sprawie wykazują, że niewiele pod tym względem zmieniło się na lepsze. Zob. S. Strumilin: *Budżet wriemieni russkogo raboczego kriestjanina*, Woprosy Truda, Moskwa 1924, J. Curzytek: *Organizacja pracy w gospodarstwach włościańskich*, Warszawa 1935.

Tab. 2. Struktura wieku gospodarzy należących i nienależących do kółek rolniczych
Altersstruktur der Bauern, die landwirtschaftlichen Genossenschaften angehören bzw. nicht angehören

Wyszczególnienie	Odsetek gospodarzy (gospodyń) należących do KR w danej grupie wieku L=1554	Struktura gospodarstw wg wieku gospodarzy	
		gospodarstwa należące do KR	gospodarstwa nie należące do KR
do 25 lat	31,2	1,1	1,0
25—35	37,8	13,5	10,1
35—45	33,7	51,3	50,5
45—55	30,2	30,0	32,2
65 i więcej	23,2	4,1	6,2
Średnio	31,7	100,0	100,0

Źródło: Materiały i obliczenia własne.

to stwierdzimy dosyć wyraźną zależność między wiekiem a natężeniem członkostwa w kółkach rolniczych.

Młodzi gospodarze do 25 lat w mniejszym stopniu należą do kółek rolniczych. Najwyższy odsetek należących do kółek rolniczych mamy w grupie wiekowej 25—35 lat. W następnych grupach odsetek ten wykazuje stałą tendencję malejącą. Osoby starsze mniej chętnie wstępują do kółek rolniczych niż osoby młodsze, co wiąże się zarówno z różnymi ograniczeniami, jakie przynosi ze sobą wiek starszy, jak i mniejszej aktywności społecznej, większego konserwatyzmu itp.

Ze względu na to, że do kółek rolniczych relatywnie częściej wstępują osoby młodsze niż starsze, także wykształcenie członków kółek rolniczych przeciętnie musi być wyższe niż w pozostałej zbiorowości. Osoby młodsze w porównaniu ze starszymi mają z reguły większą liczbę ukończonych klas szkoły powszechnej, co się wiąże z różnymi systemami szkolnictwa podstawowego, jakie obowiązywały na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat w Polsce.

W tej sytuacji trudno jest sądzić czy różnice w wykształceniu związane są całkowicie z odmienną strukturą wiekową ludności obu grup, czy też wynikają one z tego, że do kółek rolniczych wstępują chłopi o przeciętnie większym wykształceniu ogólnym bądź fachowym.[8] W celu ustalenia

---

[7] Gospodarstwa, w których głowa rodziny przekroczyła 65 rok życia, stanowią 5,5% ogółu zbadanych gospodarstw chłopskich.

[8] W dotychczasowych badaniach większość autorów przeoczyła ten istotny fakt. Zob. A. Romanow: *Problemy rozwoju kółek rolniczych*, IER, Warszawa „Studia i Materiały 1963", z. 78 s. 57 oraz D. Gałaj i T. Hunek: *Kółka rolnicze a gospodarka chłopska*, PWRiL, Warszawa 1966, s. 231—232.

Tab. 3. Struktura gospodarzy wg poziomu wykształcenia (mierzonego liczbą ukończonych klas szkoły powszechnej)
Wirtschaftsstruktur nach Bildungsniveau (gezählt nach Abschluss der Volksschulklassen)

Wyszczególnienie	Odsetek gospodarzy należących do kółek rolniczych w danej grupie	gospodarswta należące do KR	gospodarstwa nie należące do KR
		Struktura gospodarstw wg wykształcenia gospodarzy	
1 klasa	—	—	3,2
2 klasy	25,1	28,6	41,9
3 klasy	34,3	64,2	50,6
4 klasy	36,2	4,3	2,8
5 klas	34,6	1,8	1,4
6 klas	100,0	0,5	—
7 klas i więcej	100,0	0,6	—
Średnio:	31,7	100,0	100,0

Źródło: Materiały i obliczenia własne.

Tab. 4. Wykształcenie chłopów a przynależność do kółek rolniczych (L=1554)
Bildungsniveau der Bauern und ihre Zugehörigkeit zu landwirtschaftlichen Genossenschaften (L=1554)

Wyszczególnienie	Udział członków kółek rolniczych w danej grupie	Przeciętne wykształcenie ogólne *		Różnica absolutna
		czł. kółek rolniczych	chłopów niezrzeszonych	
do 30 lat	35,3	5,6	5,1	−0,5
30—40	35,5	3,8	3,7	−0,1
40—50	31,7	2,5	2,5	0,0
50 i więcej lat	29,2	2,0	2,0	0.0
Średnio	31,7	2,8	2,7	−0,1

Źródło: Materiały i obliczenia własne.
* Średnia liczba klas przypadająca na 1 respondenta.

przyczyn tych różnic trzeba w pierwszym rzędzie wyeliminować wpływ odmiennej struktury wiekowej ludności na poziom jej wykształcenia. Można to osiągnąć przez zastosowanie grupowania dwupoziomowego, ujmującego jednocześnie zależność między wiekiem i wykształceniem a członkostwem w kółkach rolniczych. Członkowie kółek rolniczych w

młodszych grupach wieku mają rzeczywiście wyższy poziom wykształcenia. Różnice te dochodzą od 0,1 do 0,5 klasy. Pozostałe grupy wieku natomiast mają identyczny poziom wykształcenia.

O ile w przypadku młodych chłopów czynnik wykształcenia odgrywa pozytywną rolę przy wstępowaniu do kółek rolniczych, o tyle jeśli chodzi o chłopów starszych, to tutaj wydaje się większą rolę odgrywa doświadczenie życiowe i ogólne nastawienie społeczno-polityczne chłopa. Czynniki te — jak wiemy — nie muszą być zależne od posiadanego wykształcenia, i tak z reguły bardzo skromnego.

2. Struktura społeczno-ekonomiczna członków kółek rolniczych

Analiza struktury gospodarstw członków kółek rolniczych wskazuje, że nie wszystkie grupy gospodarstw chłopskich uczestniczą w kółkach rolniczych w jednakowym stopniu.

Wystarczy porównać strukturę gospodarstw chłopskich należących do kółek rolniczych ze strukturą gospodarstw w badanych wsiach, aby stwierdzić, że między obu strukturami istnieją dosyć istotne różnice. Rodziny bezrolne i gospodarze do 2 ha mają niższy udział w kółkach rolniczych niż to wynika z ich udziału w strukturze agrarnej, gospodarstwa

Tab. 5. Porównanie ogólnej struktury gospodarstw i rodzin ze strukturą gospodarstw zrzeszonych w kółkach rolniczych w 1964 r.*
Vergleich der allgemeinen Struktur der Einzelbauerbetriebe und -familien mit der Struktur der zu landwirtschaftlichen Genossenschaften vereinigten Bauerbetriebe im Jahre 1964

Wyszczególnienie	Struktura gospodarstw i rodzin		Różnice bezwzględne
	we wsi	w KR	
Bezrolni	9,1	2,0	−7,1
do 2 ha	21,7	11,8	−9,9
2—5	31,4	31,9	+0,5
5—7	11,0	11,4	+0,4
7—10	13,3	19,6	+6,3
10—15	11,5	19,9	+8,4
15 i więcej ha	1,9	3,4	+1,5
Razem	100,0	100,0	0

* Dane obejmują tylko te wsie, w których istnieją kółka rolnicze.
Źródło: Materiały i obliczenia własne.

od 2 do 7 ha mają udział w zasadzie proporcjonalny, gospodarstwa pow. 7 ha mają udział wyższy, bardziej niż proporcjonalny.

Jak widać z tabeli 6, istnieje wyraźna zależność między wielkością gospodarstwa chłopskiego a stponiem uczestnictwa gospodarzy w kółkach rolniczych. Im większe jest gospodarstwo tym większy odsetek gospodarzy jest członkami kółek rolniczych.[9] Zjawisko to okaże się logiczne, jeśli weźmiemy pod uwagę stwierdzoną przez nas tendencję silniejszego i szybszego rozwoju kółek rolniczych we wsiach o przewadze średnich i większych gospodarstw chłopskich.

Tab. 6. Stopień zrzeszenia gospodarstw chłopskich w kółkach rolniczych w latach 1960—1964 *
Die Stufe der Vereinigung von Einzelbauerbetrieben zu landwirtschaftlichen Genossenschaften in den Jahren 1960—1964

Wyszczególnienie	Odsetek gospodarstw należących do KR w danej grupie		Wzrost liczby gospodarstw zrzeszonych w porównaniu z 1960 r. (w %)
	1960	1964	
Bezrolni	1,1	2,0	285,7
do 2 ha	7,9	16,0	190,4
2— 5	16,9	28,7	169,2
5— 7	17,8	29,1	164,1
7—10	28,9	41,6	144,0
10—15	36,5	48,7	133,3
15 i więcej	47,0	51,5	110,0
Razem lub średnio	20,0	31,2	155,5

* Dane obejmują wszystkie wsie.

Źródło: Materiały i obliczenia własne.

Przypomnijmy, że w początkowym okresie żywiołowego rozwoju kółek rolniczych (lata 1956—1959) główną siłą napędową tego ruchu były w gruncie rzeczy gospodarstwa średnie i większe. Z nich to właśnie w przeważającej mierze rekrutowali się główni inicjatorzy zakładanych masowo w tym czasie kółek rolniczych. W składach założycielskich —

[9] Identyczne tendencje wykazują także badania prowadzone przez IER. Wprawdzie poziom zrzeszenia gospodarstw we wsiach badanych przez IER jest nieco inny, ale tendencja jest ta sama. Zob. *Rezultaty działalności 100 KR w latach 1960—1962*, „Studia i Materiały" IER, Warszawa 1964, z. 68, tab. 7 i 9.

podobnie zresztą, jak i w ówczesnych zarządach — dominującą rolę odgrywali chłopi posiadający większe gospodarstwa i tzw. dobrzy gospodarze.

Wyraźna dominacja gospodarstw średnich i większych, stosowane bardzo często przez starych działaczy kółek rolniczych próby ograniczenia pola działania kółek do tzw. przedwojennych, tradycyjnych ram działania wywoływały wiele sprzeczności i antagonizmów, które szczególnie ostro ujawniły się w okresie wprowadzenia FRR.

Wielu aktywnych do tej pory działaczy niechętnie ustosunkowało się do nowej, produkcyjnej koncepcji działania kółek rolniczych. Niektóre nawet zarządy wbrew woli chłopów bojkotowały nowy wytyczony przez państwo kierunek działania kółek, nie podejmując przeznaczonych dla kółek funduszy, prowadząc antymechanizacyjną agitację wśród chłopów itp. W kółkach rolniczych zaczęły się ścierać dwie tendencje — konserwatywna i postępowa. Nosicielami tendencji konserwatywnej w pewnej mierze byli starzy chłopscy działacze z przedwojennych kółek rolniczych. Przeważnie rekrutowali się oni ze średnich i większych gospodarstw chłopskich, bowiem drobni gospodarze przed wojną w kółkach odgrywali niewielką rolę.

Stare tradycyjne nawyki działania, niedostateczne zrozumienie potrzeb współczesnego rolnictwa, a także występująca obawa, że kółka rozwijające produkcyjną działalność szybciej mogą być przekształcone w spółdzielnie produkcyjne, spowodowały, że pewna część chłopstwa o podobnej mentalności nie poparła czynnie nowego programu kółek, a nawet aktywnie zaczęła przeciwdziałać realizacji tego programu.[10] Na tym tle między zwolennikami starej i nowej koncepcji kółek rozegrało się wiele starć. W wyniku tego część starych zarządów kółek upadło, wielu chłopów wystąpiło z kółek w ogóle. Jednocześnie nastąpił poważny przypływ do kółek nowych członków, rekrutujących się zwłaszcza z gospodarstw mniejszych.

W literaturze społeczno-ekonomicznej dotyczącej rolnictwa pomija się dość często sprawę przeciwieństw klasowych wśród różnych klas chłopstwa. Odchodząc od błędnej i niezwykle szkodliwej społecznie teorii zaostrzającej się walki klasowej w miarę rozwoju budownictwa socjalistycznego na wsi, wpada się jednak bardzo często w drugą skrajność polegającą na niewidzeniu w ogóle walki klasowej na wsi.

W ciągu ostatnich kilku lat w strukturze gospodarstw chłopskich

---

[10] Przejawy występujących przeciwieństw klasowych w tej formie zaobserwować można w wielu monografiach opisujących powstanie i rozwój kółek rolniczych w poszczególnych rejonach kraju. Szereg takich monografii wykonali np. słuchacze WSNS w postaci prac dyplomowych i magisterskich.

zrzeszonych w kółkach rolniczych zaszły radykalne zmiany. Polegają one na tym, że z jednej strony zwiększył się poważnie udział gospodarstw drobnych, z drugiej zaś — nastąpił poważny spadek gospodarstw średnich i większych.

Zaobserwowane przez nas dosyć istotne przegrupowania w strukturze gospodarstw zrzeszonych wiąże się z różnym tempem przystępowania nowych gospodarstw do kółek rolniczych. Obecnie widzimy wyraźną tendencję szybszego wzrostu członków kółek rolniczych pochodzących z drobnych gospodarstw chłopskich, a także i z rodziny bezrolnych.

O ile w latach 1960—1964 ogólna liczba zrzeszonych gospodarstw wzrosła o 55,5% o tyle w grupie gospodarstw do 2 ha wskaźnik ten wyniósł 90,4%. Najwyższy wskaźnik wzrostu osiągnęły jednak gospodarstwa bezrolne (185,7%).[11]

Tab. 7. Ewolucja struktury gospodarstw zrzeszonych w kółkach rolniczych w latach 1960—1964 *
Entwicklungsstruktur der zu landwirtschaftlichen Genossenschaften vereinigten Einzelbauerbetriebe in den Jahren 1960—1964

Wyszczególnienie	Struktura gospodarstw zrzeszonych		Różnica bezwzględna
	1960	1964	
Bezrolni	1,0	2,0	+1,0
do 2 ha	9,8	11,8	+2,0
2—5	29,4	31,9	+2,5
5—7	10,8	11,4	+0,6
7—10	21,2	19,6	−1,6
10—15	23,1	19,9	−3,2
15 i więcej ha	4,7	3,4	−1,3
Razem	100,0	100,0	0

* Dane obejmują całą zbiorowość gospodarstw.

Źródło: Materiały i obliczenia własne.

Obok właściwie ukształtowanej struktury społecznej członków niemałe znaczenie ma również fakt kogo kółka rolnicze zrzeszają jako rolni-

[11] W badanych 100 kółkach rolniczych przez IER liczba członków kółek rolniczych nie posiadających lub posiadających gospodarstwa do 5 ha zwiększyła się w latach 1960—1962 o 32%, podczas gdy liczba członków posiadających gospodarstwa pow. 5 ha zwiększyła się tylko o 2,7%. Zob. *Rezultaty działalności 100 KR w latach 1960—1962*, tab. 9.

ków. Czy do kółek należą przede wszystkim przodujący rolnicy, czy też jest to organizacja podupadających gospodarstw chłopskich.

Kółka rolnicze pomyślane są jako powszechna, masowa organizacja chłopska, gdzie nie stosowane są przy przyjmowaniu członków żadne cenzusy ograniczające, a więc i cenzus jakości gospodarowania. Jest to oczywiście słuszne. Kółka nie powinny się izolować od chłopów źle pracujących, a wręcz odwrotnie — winny one wszystkimi możliwymi sposobami oddziaływać na nich w celu podniesienia poziomu ich gospodarowania.

Najszerzej i najskuteczniej kółko oddziaływać może jednak na swoich członków. Nieprzyjmowanie do kółek chłopów gorzej gospodarujących stałoby więc w sprzeczności z czołowym zadaniem kółek, jakim jest podnoszenie produkcji rolnej. Tym niemniej w chwili kiedy kółka obejmują niedużą jeszcz część chłopów byłoby pożądane, aby do nich wstępowali w pierwszym rzędzie przodujący rolnicy. Tylko wtedy kiedy kółka skupią w swych szeregach przodujących rolników, powstaną niezbędne przesłanki do przyciągania pozostałych rolników. Przodujący chłopi na wsi posiadają ogromna znaczenie, a ich autorytet we wsi był i jest nadal szczególnie wysoki. Przodujący chłopi pełnią funkcję drogowskazu, według którego kieruje się poważna część rolników.[12]

Ich poczynania są pilnie śledzone przez wieś i w miarę tego jakie dają efekty są stopniowo przyswajane i wprowadzane na wzór gospodarstw przodujących.[13] Mamy tu więc do czynienia z klasycznym efektem demonstracji.[14]

Ostatnio w literaturze dość często spotykane są próby zbadania, o ile kółka rolnicze grupują aktywnych i dobrze gospodarujących rolników.[15]

---

[12] B. Gałęski: *Chłopi i zawód rolnika,* Warszawa 1963. Zob. tegoż autora *Badania nad aktywnością zawodową rolników,* „Studia Socjologiczne" 1962, nr 1.

[13] Zasadę tę silnie wykorzystała swego czasu tzw. agronomia społeczna, która przywiązywała dużą wagę do tworzenia na wsiach wzorowych, przodujących gospodarstw chłopskich. Gospodarstwa te były najlepszym, najbardziej komunikatywnym i efektywnym wzorem propagandy nowych metod gospodarowania w rolnictwie.

[14] M. Pohorille i A. Woś: *Motywy produkcyjnych decyzji chłopów,* Warszawa 1962.

[15] Istnieje już nawet dość bogata literatura socjologiczna na temat tzw. aktywności zawodowej rolnika. Jako miarę aktywności zawodowej (lub gospodarczej) przyjmuje się tam najczęściej poziom produkcyjności gospodarstw rolnych, co nie jest naszym zdaniem słuszne. Produkcyjność gospodarstwa jest bowiem funkcją warunków produkcyjnych, w jakich gospodarstwo się znajduje, i zastosowanego sposobu gospodarowania przez osoby w nim gospodarujące, zależnego od wiedzy, doświadczenia i umiejętności rolnika, a więc od całego zespołu cech, które się składają na osobowość danego rolnika jako gospodarza. Zob. D. Gałaj: *Aktywność społeczno-gospodarcza chłopów. Studium szczegółowe na przykładzie wsi Bocheń pow. łowieckiego,* Warszawa 1961, F. Mleczko: *Z badań nad aktywnością zawo-*

Jeżeli jednak mamy mierzyć poziom gospodarowania jako subiektywną stronę działalności rolnika za pomocą produkcyjności warsztatów rolnych, to należałoby wyodrębnić i eliminować oddziaływanie różnych warunków produkcyjnych, które wpływają na efekty tego gospodarowania.

Jeżeli tak spojrzymy na zagadnienie, a jest to — naszym zdaniem — jedynie słuszne ujęcia sprawy, to trzeba stwierdzić, że szeroko rozpowszechniona teza o skupianiu się w kółkach „przodujących i dobrych gospodarzy" nie została jeszcze przez nikogo w sposób naukowy dowiedziona. Brak jest jednak także i wszelkich danych, aby wysunąć tezę przeciwną. Sprawa ta raczej czeka na właściwego badacza.

W świetle tego, co już wiemy o tej kwestii z dotychczasowych badań, możemy wysnuć jedynie wniosek, że zauważalna jest pewna tendencja grupowania się w kółkach rolniczych gospodarstw bardziej produkcyjnych. Co oczywiście wcale nie oznacza, że są to gospodarstwa przodujące, a ich gospodarze to najlepsi gospodarze we wsi.[16]

Rozpatrzmy jednak na ile uzasadnione są także twierdzenia o przynależności do kółek rolniczych bardziej produkcyjnych gospodarstw chłopskich. Wykorzystajmy w tym celu dane z przeprowadzonego wywiadu — ankiety w wylosowanej próbce gospodarstw. Ze względu na to, że u każdego respondenta ustalono plony 4 zbóż, jako miarę produkcyjności przyjmiemy wobec tego przeciętne plony 4 zbóż w gospodarstwie.[17] Gospodarstwa zostaną uszeregowane według osiąganego poziomu plonów i odsetki obliczone dla gospodarstw, których gospodarze są członkami kółek rolniczych.

Jak widać z tabeli 8, tendencja jest wyraźna. Mimo pewnej zaznaczonej niereguralności można jednak stwierdzić, że im wyższe gospodarstwa osiągają plony, tym wyższy ich odsetek należy do kółek rolniczych. Przyjmując za podstawę wartości środkowe z szeregu rozdzielczego, obli-

---

dową i społeczną chłopów (*Studium na przykładzie wsi Łysa Góra*), Wrocław 1964 oraz B. Gałęski: *Badania nad aktywnością zawodową rolników*, „Studia Socjologiczne" 1962, nr 1.

[16] Członkowie kółek rolniczych mogą np. lepiej gospodarować niż pozostali chłopi choćby i dlatego, że mają przeciętnie większe wykształcenie ogólne, a — jak wykazał Małanicz — między poziomem wykształcenia producentów a wynikami produkcyjnymi ich gospodarstw jest pewna zależność dodatnia. Zob. Z. Małanicz: *Wpływ wykształcenia rolników na wyniki ekonomiczne gospodarstw chłopskich*, Warszawa 1965.

[17] Plony te zostały ustalone w rozmowie z respondentami. Z pewnością niektórzy z nich nieco je wyolbrzymili, inni podali znów nieco niższe niż w rzeczywistości. Trudno jednak przypuścić, aby członkowie kółek rolniczych mieli jakiekolwiek powody do zawyżania plonów, niezłonkowie zaś do ich zaniżania, bądź odwrotnie. Występujące odchylenia między stanem rzeczywistym a podanym w ankiecie mogą być rozłożone w obu zbiorowościach tylko w sposób przypadkowy, nie zaś tendencyjny.

Tab. 8. Średnie plony 4 zbóż w badanych gospodarstwach chłopskich zrzeszonych i niezrzeszonych w kółkach rolniczych

Mittelerträge von 4 Getreidearten in Einzelbauerbetrieben, die zu landwirtschaftlichen Genossenschaften vereinigt sind bzw. nicht vereinigt sind

Wyszczególnienie	Odsetek gospodarstw należących do KR w danej grupie (L=1502) *	Struktura gospodarstw wg poziomu plonów	
		gospodarstwa należące do KR	gospodarstwa nie należące do KR
do 10 q	27,9	3,7	4,9
10—14	25,9	10,8	15,8
14—18	31,4	35,1	39,0
18—22	37,4	27,0	23,1
22—26	39,4	13,2	10,3
26—30	44,0	4,3	2,8
30 i więcej	41,4	5,8	4,1
Razem lub średnio	33,7	100,0	100,0

* Dla 52 gospodarstw nie udało się ustalić wielkości plonów.
Źródło: Materiały i obliczenia własne.

czymy, że przeciętny plon 4 zbóż w gospodarstwach członków kółek rolniczych wyniesie 18,8 q, podczas gdy w grupie niečłonków 17,7 q.

O ile jednak różnice w plonach związane są z cechami osobistymi gospodarzy, a o ile wynikają one z odmienności warunków gospodarowania, to już jest osobny problem, którego rozwiązanie przerasta ramy naszych możliwości. Nie posiadamy bowiem dostatecznej liczby parametrów, aby tę różnicę ująć ilościowo i wyodrębnić.

Do kółek rolniczych należą gospodarze osiągający bardzo wysokie plony, jak i bardzo niskie. Reprezenowane są tu wszystkie grupy produkcyjne gospodarstw. Jednakże odsetek gospodarstw osiągających duże i wysokie plony wśród członków kółek rolniczych jest większy niż w pozostałej grupie gospodarstw. To jedno jest bezsporne.[18]

3. Przynależność członków kółek rolniczych do organizacji politycznych

Na zakończenie rozpatrzymy pokrótce przynależność polityczną członków kółek rolniczych. Na podstawie omówionej już uprzednio próbki

[18] Badania produkcyjności gospodarstw chłopskich należących do kółek rolniczych rozpoczęto już w okresie przed pierwszą wojną światową. Analityczny spis takich gospodarstw zawiera np. praca S. Jankowskiego: *Jak gospodarują członkowie kółek rolniczych*, Warszawa 1914.

gospodarstw został obliczony stopień „upartyjnienia" członków kółek rolniczych.

Jest on, jak ilustruje to tabela 9, stosunkowo wysoki. Co druga osoba gospodarująca (głowa rodziny) będąca członkiem kółka rolniczego jest albo członkiem PZPR, albo ZSL. Członków ZMW prawie tu nie spotykaliśmy.[19] Biorąc to pod uwagę można by oszacować, że liczba członków PZPR i ZSL wśród ogólnej masy członków kółek rolniczych wyniesie nie mniej niż 31%. Tak wysokiego przedstawicielstwa organizacji politycznych w organizacji gospodarczej nie ma chyba u nas żaden większy resort administracji państwowej ani żadna gałąź przemysłu.

Tab. 9. Struktura gospodarzy wg przynależności do organizacji politycznych
Bauernstruktur nach Zugehörigkeit zu politischen Organisationen

Wyszczególnienie	Odsetek gospodarzy danej grupy należący do KR (L=1538)	Struktura gospodarstw wg przynależności gospodarzy	
		gospodarstwa należące do KR	gospodarstwa nie należące do KR
Członkowie PZPR	83,2	25,1	2,4
Członkowie ZSL	81,6	24,3	2,5
Pozostali (bezpartyjni)	24,2	50,6	95,1
Średnio	31,1	100,0	100,0

Źródło: Materiały i obliczenia własne.

W świetle tych liczb należałoby sądzić, że do kółek rolniczych wstąpiła przeważająca część aktywu politycznego istniejącego na wsi.[20]

Z dotychczasowej analizy rozwoju liczbowego i składu społecznego członków w kółkach rolniczych wynika, że w badanych wsiach występują poważne różnice tempa przyrostu nowych członków. Jeżeli przyjmie-

[19] Liczba młodych gospodarzy w wieku 25 lat wynosi tu zaledwie 1% ogólnej liczby osób prowadzących gospodarstwo rolne.

[20] W początkowym okresie powstawania kółek rolniczych (koniec 1956 i pierwsza połowa 1957 r.) członkowie ZSL brali aktywniejszy udział w zakładaniu kółek rolniczych niż członkowie PZPR. Wielu z nich na skutek ogólnej dezorientacji politycznej, wynikłej z przełomu październikowego, stało z dala od kółek rolniczych. W niektórych nawet wsiach postępowi działacze ZSL i członkowie partii byli izolowani od kółek rolniczych, do których ich wprost nie przyjmowano. W wyniku ogólnej stabilizacji politycznej w kraju sytuacja ta szybko uległa jednak zmianie. Zob. K. Bajan: *Proste formy kooperacji na wsi*, Warszawa 1962, s. 21.

my, że różnice te nie są ukształtowane przez czynniki przypadkowe, to należy przyjąć, że istnieją jakieś czynniki, kóre powodują ową niejednolitość.

II. CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA STOPIEŃ ZRZESZENIA GOSPODARSTW CHŁOPSKICH W KÓŁKACH ROLNICZYCH

Teoretycznie rzecz biorąc na stopień zrzeszenia gospodarstw chłopskich i jego tempo mogą odziaływać w zasadzie dwie grupy czynników: 1) czynniki wynikające z charakteru danej wsi jako środowiska społeczno-ekonomicznego, 2) czynniki związane z charakterem danego kółka i jego działalności we wsi.

Cechy charakterystyczne wsi, to tylko jedna strona zagadnienia. Przyciąganie chłopów do kółek rolniczych w szerszym lub węższym zakresie może być uzależnione także, a może przede wszystkim od samego sposobu funkcjonowania kółka rolniczego we wsi. Chodzi tu przede wszystkim o takie zagadnienia, jak charakter i zakres prowadzonej przez kółko rolnicze działalności gospodarczej, kulturalno-oświatowej, społeczno-politycznej itp.

Należy przypuszczać, że im silniej kółko wciąga w orbitę swoich wpływów poszczególne kategorie lub ogół gospodarstw chłopskich, im bardziej widoczne są pozytywne rezultaty jego działalności we wsi, tym silniejszy musi być jego prestiż w oczach chłopów i większa skłonność wstępowania do kółka. O ile te przypuszczenia są słuszne prześledzimy to pokrótce.

1. Społeczno-ekonomiczny charakter wsi a stopień zrzeszenia gospodarstw chłopskich w kółkach rolniczych

Przyjmijmy jako cechy charakteryzujące dane wsie następujące elementy: 1) pochodzenie wsi, 2) tradycje rozwoju spółdzielczości we wsi, 3) strukturę gospodarstw chłopskich we wsi, 4) wielkość Funduszu Rozwoju Rolnictwa we wsi.

Popatrzmy też jak w zależności od tych elementów kształtuje się poziom zrzeszenia chłopów w kółkach rolniczych.

Już z pobieżnej analizy zawartych tu danych nie ulega wątpliwości, że istnieją silne związki nie tylko między charakterem wsi a stopniem upowszechnienia kółek, ale i między masowością udziału chłopów w kółkach rolniczych. Kółka nie tylko rozwijały się gorzej we wsiach spółdzielczych i półspółdzielczych ale i tam, gdzie kółka te powstały, udział chłopów w kółkach jest niższy w porównaniu z innymi wsiami. Podobne zjawisko zaobserwować można we wsiach, gdzie ani przed wojną, ani po

Tab. 10. Stopień zreszenia gospodarstw chłopskich w kółkach rolniczych w zależności od pochodzenia wsi i charakteru tradycji spółdzielczych we wsi
Die Stufe der Vereinigung von Einzelbauerbetrieben zu landwirtschaftlichen Genossenschaften in Abhängigkeit von Herkunft des Dorfes und vom Charakter der Genossenschaftsüberlieferungen

Wyszczególnienie		Stopień zrzeszenia gospodarstw w KR w %
Wsie w zależności od pochodzenia	Wsie stare	32,7
	Wsie pozostałe (poparcelacyjne, osadnicze, mieszane itp.)	25,7
	Wsie spółdzielcze i pospółdzielcze	25,6
Wsie w zależności od stopnia i charakteru rozwiniętych tradycji spółdzielczych we wsi	Wsie, w których rozwinięte były różne formy prostych kooperacji	34,4
	Wsie bez tradycji spółdzielczych	27,5
	Wsie mieszane	33,7

Źródło: Materiały i obliczenia własne.

wojnie nie rozwinęły się żadne formy zespołowego współdziałania chłopów. Odsetek gospodarstw należących do kółek rolniczych jest tam relatywnie dużo niższy. A więc mamy jeszcze jeden istotny dowód, który świadczy o pozytywnym wpływie długoletnich tradycji w zakresie rozwoju prostych form kooperacji na obecny ruch kółek rolniczych.

Tradycje te niewątpliwie legły u podstaw masowości tego ruchu, który dopiero w obecnych warunkach znalazł szerokie poparcie ze strony państwa. Dlatego trudno się zgodzić z tezą Romanowa jakoby rola tradycji w masowej reaktywacji tego ruchu na wsi nie miała większego znaczenia.[21]

Twierdzenie swoje autor opiera w zasadzie na jednym spostrzeżeniu. Otóż w badanych przez niego w 1959 r. 493 kółkach rolniczych, kółka reaktywowane stanowiły 13,4%, podczas gdy kółka nowe — 86,6%. Trudno jednak z faktu tego wyciągnąć jakikolwiek dalszy wniosek. Nie wiemy bowiem, w jakim odsetku wsi w badanej reprezentacji istniały przed wojną kółka rolnicze. Twierdzenie to mogłoby być prawdziwe jedynie wtedy, gdyby się udało stwierdzić, że we wsiach, w których przed wojną

---

[21] Zob. A. Romanow: *Problemy rozwoju kółek rolniczych*, IER, Warszawa 1963, „Studia i Materiały", z. 78, s. 3. Do tego stanowiska przyłączył się także K. Bajan (*Model gospodarczy i sytuacja prawna kółek rolniczych*, s. 49, materiał powielony), choć we wcześniejszej swojej pracy (*Proste formy kooperacji na wsi*, s. 21) wyrażał raczej pogląd przeciwny.

istniały i nie istniały kółka rolnicze, odsetek kółek powojennych jest identyczny. Dowodów takich niestety nie ma, a wszystkie inne przesłanki, jakie posiadamy, wskazują raczej na rzecz odwrotną.

Na stopień zrzeszenia chłopów silnie oddziałuje także struktura agrarna wsi. Wsie, w których przeważają gospodarstwa średnie i duże, mają z reguły wyższy odsetek gospodarstw zrzeszonych niż wsie o przewadze gospodarstw drobnych i karłowatych.

Tab. 11. Zależność pomiędzy strukturą społeczno-ekonomiczną wsi a stopniem zrzeszenia gospodarstw chłopskich w kółku rolniczym

Abhängigkeit zwischen der sozial-ökonomischen Struktur des Dorfes und dem Grad der Vereinigung von Einzelbauerbetrieben zu landwirtschaftlichen Genossenschaften

Wyszczególnienie	Liczba wsi	Przeciętna liczba gospodarstw przypadająca na 1 wieś	Przeciętna liczba gospodarstw zrzeszonych w KR	Odsetek gospodarstw zrzeszonych w KR
do 4 ha	19	121,0	29,5	24,4
4—6	15	119,6	29,2	24,4
6—8	29	82,9	27,2	32,8
8—10	25	75,3	26,3	35,0
10 i więcej ha	20	66,4	18,7	43,2
Średnio	108	89,9	27,9	31,0

Źródło: Materiały i obliczenia własne.

Wytłumaczenie tego faktu jest proste. Stwierdziliśmy już uprzednio, że występuje wyraźna zależność między wielkością gospodarstwa a członkostwem w kółku rolniczym. Im większe są gospodarstwa tym większy ich odsetek należy do kółek rolniczych. Biorąc pod uwagę, że gospodarstwa większe mają relatywnie większą skłonność wstępowania do kółek rolniczych niż gospodarstwa mniejsze, wsie o większych gospodarstwach winny mieć wyższy odsetek zrzeszonych gospodarstw w porównaniu ze wsiami bardziej rozdrobnionymi. Tak też jest i w rzeczywistości.

Rozpatrzmy na koniec jak wpływa na zrzeszenie się chłopów w kółkach rolniczych utworzony przez państwo i oddany do ich dyspozycji Fundusz Rozwoju Rolnictwa. Najbardziej wyraźną zależność — jak widać to z tabeli 12 — mamy między wielkością FRR we wsi a stopniem zrzeszenia gospodarstw. Jest to logiczne, albowiem wszystkie czynniki działają tu właściwie w jednym kierunku.

Tab. 12. Stopień zreszenia gospodarstw chłopskich we wsiach o różnej wielkości FRR
Vereinigungsstufe von Einzelbauerbetrieben in Dörfern von verschiedener Grösse der Landwirtschaftentwicklungsfonds

Wyszczególnienie	Liczba wsi w grupie	Przeciętna liczba gospodarstw we wsi	Przeciętna liczba gospodarstw zrzeszonych w KR	Odsetek gospodarstw zrzeszonych
do 200 tys. zł	11	63,5	11,2	17,6
200—400	24	62,8	12,6	20,1
400—600	25	89,1	21,2	23,8
600—800	22	98,9	38,7	39,1
800—1000	12	116,5	48,6	41,7
pow. 1000 tys. zł	14	121,5	64,1	52,8
Średnio	108	89,9	27,9	31,1

Źródło: Materiały i obliczenia własne.

Wielkość FRR we wsi zależy tu bowiem zarówno od wielkości wsi (liczba gospodarstw, powierzchnia użytków rolnych), jak i od struktury gospodarstw we wsi, jakości gleb. Wsie posiadające wyższy FRR mają
O sile związku między wielkością FRR a stopniem zrzeszenia gospo-
darczej, włączając w orbitę swych wpływów większą liczbę gospodarstw chłopskich.

O sile związku między wielkością FRR a stopniem zrzeszenia gospodarstw świadczyć może współczynnik korelacji, którego wartość jest bardzo wysoka ($r = +0,828$). Interesującą rzeczą jest fakt, że zależność między poziomem zrzeszenia a wielkością FRR, liczoną na 1 ha, jest niższa niż między wielkością FRR liczoną na 1 wieś ($r = +0,711$). Przypomnijmy, że podobnie niższą zależność dla tego typu związku uzyskaliśmy przy analizie rozwoju liczbowego kółek rolniczych.[22]

Przy tej samej wielkości FRR na 1 ha wsie większe mają nie tylko wyższy odsetek kółek, ale i we wsiach tych, w których działają kółka mamy wyższy odsetek zrzeszonych gospodarstw. Wydaje się, że mamy tu do czynienia z działaniem zjawiska typu „skali produkcji". Wsie większe, mające absolutnie wyższe rozmiary FRR, mogą rozwinąć szer-

[22] Zob. Z. Adamowski: *O niektórych społeczno-gospodarczych determinantach rozwoju kółek rolniczych w rolnictwie polskim*, Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio H, vol. IV, 1, Lublin 1970, s. 15—16.

Tab. 13. Stopień zrzeszenia gospodarstw chłopskich w kółkach rolniczych w uzależnieniu od wielkości FRR na 1 ha
Vereinigungsstufe von Einzelbauerbetrieben zu landwirtschaftlichen Genossenschaften in Abhängigkeit von der Grösse der Landwirtschaftentwicklungsfonds pro 1 ha

Wyszczególnienie	Liczba wsi	Przeciętna liczba gospodarstw na 1 wieś	Przeciętna liczba gospodarstw zrzeszonych w KR	Odsetek gospodarstw zrzeszonych
do 900 zł na 1 ha	12	96,8	13,7	14,2
900—1200	37	101,7	25,9	25,5
1200—1500	21	86,6	29,1	33,6
1500—1800	17	77,5	23,9	30,9
1800 i więcej na 1 ha	21	78,4	39,0	49,8
Średnio	108	89,9	27,9	31,1

Źródło: Materiały i obliczenia własne.

szą i wszechstronniejszą działalność gospodarczą, w wyniku czego w efekcie przyciągają większą liczbę gospodarstw, które stają się członkami kółek rolniczych. Jest to jednak tylko hipoteza. Aby jej dowieść trzeba rozpatrzyć, w jaki sposób działalność kółek rolniczych wpływa na wstępowanie chłopów do kółek rolniczych.

2. Wpływ działalności kółek rolniczych na rozwój liczby członków w kółkach

Wielkość FRR jest podstawą finansową programu działalności gospodarczej kółek rolniczych. Środki te ze względu na niewielkie wkłady chłopów determinują całkowicie zakres prowadzonej działalności gospodarczej.

Środki te określają formalnie, ale same przez się nie charakteryzują jeszcze poziomu i zakresu prowadzonej działalności gospodarczej. Kółka rolnicze mimo istnienia tych środków mogą z różnych przyczyn nie prowadzić w ogóle żadnej działalności gospodarczej lub też mogą ją prowadzić na skalę niewspółmierną do posiadanych środków finansowych. Dlatego w celu uchwycenia rzeczywistego wpływu poziomu działalności gospodarczej kółek rolniczych na stopień zrzeszenia się gospodarstw chłopskich lub stopę przyrostu nowych członków kółek rolniczych trzeba wziąć takie miary, które charakteryzują tę działalność. Wchodzi tu mogą

w grę takie parametry, jak wielkość majątku, wielkość dochodu uzyskanego z prowadzonej działalności, wreszcie sam charakter działalności gospodarczej i jej przystosowanie do rzeczywistych potrzeb wsi.

Na stopę zrzeszenia oddziaływać może także czynnik czasu, który musi być w rachunku uwzględniony lub po prostu wyeliminowany. Kółka rolnicze powstałe do 1960 r. zrzeszają w świetle naszych badań 35,6% gospodarstw, kółka powstałe po 1960 roku — tylko 24,8%.

Jest rzeczą zrozumiałą, że kółko, które działa na wsi 10 lat, ma większe możliwości rozwinięcia działalności gospodarczej niż kółko, które istnieje tylko 2 lata lub mniej. Założenie to jest ważne jednak tylko wtedy, jeżeli między czasem istnienia (i działalności) kółka a stopniem przystępowania chłopów do kółek istnieje zależność dodatnia. Może się bowiem zdarzyć, iż czynnik czasu może także oddziaływać ujemnie, np. gdy kółko w gruncie rzeczy nic nie robi i chłopi zawiedzeni występują z niego. Dlatego najpierw podzielimy badaną zbiorowość na dwie grupy kółek — kółka prowadzące działalność gospodarczą i kółka, które tej działalności nie prowadzą. W celu częściowego wyeliminowania wpływu różnej długości istnienia (i działania) kółek weźmiemy tylko pod uwagę kółka założone do 1960 roku włącznie.[23]

Tab. 14. Stopień zrzeszenia gospodarstw chłopskich w kółkach prowadzących i nie prowadzących działalności gospodarczej

Vereinigungsstufe von Einzelbauerbetrieben zu landwirtschaftlichen Genossenschaften, die eine wirtschaftliche Tätigkeit entwickeln bzw. nicht entwickeln

Wyszczególnienie	Liczba kółek w grupie	Odsetek zrzeszonych gospodarstw		Liczba członków KR w roku 1964 w % stanu z 1960 r.
		1960	1964	
Kółka prowadzące działalność gospodarczą	55	23,3	38,5	153,9
Kółka nie prowadzące działalności gospodarczej	7	11,8	8,1	68,6
Razem lub średnio	62	23,7	36,7	152,3

Źródło: Materiały i obliczenia własne.

[23] Zwróćmy uwagę, że czynnik czasu nie został tu wyeliminowany całkowicie, lecz jedynie poważnie złagodzony. Całkowite wyeliminowanie wpływu czasu nastąpiłoby wówczas, gdyby wszystkie kółka powstały w tym samym czasie.

Znaczenie poznawcze tej tabeli nie jest zbyt wielkie, albowiem liczba kółek, które nie prowadzą żadnej działalności gospodarczej w tej zbiorowości, jest niewielka. Tym niemniej nawet i w tak nielicznej grupie zauważymy spadek liczby zrzeszonych gospodarstw w przeciągu ostatnich 4 lat z 11,8% do 8,1%. Spadek ten związany jest wyłącznie ze zmniejszeniem się liczby członków w danych kółkach rolniczych, albowiem przyrost nowych gospodarstw w badanych obu grupach wsi był mniej więcej jednakowy (rozdrobnienie).

Kółka rolnicze, które przez dłuższy czas nie podejmują żadnej działalności gospodarczej, rozpadają się — chłopi z tego typu kółek występują. Jeżeli istnieją one, to istnieją głównie bytem formalno-statystycznym, podczas gdy w rzeczywistości trudno jest znaleźć zarówno aktualny zarząd kółka we wsi, jak i aktualnych jego członków.

W świetle analizy zebranego materiału można poza tym dostrzec, że we wsiach, gdzie kółka rolnicze powstały wcześniej (np. w okresie do roku 1960), odsetek chłopów (gospodarstw) zrzeszonych w kółkach jest większy, większa jest też dynamika przyrostu nowych członków w porównaniu z całą badaną zbiorowością.

Przyczyny tego stanu rzeczy mogą być przypuszczalnie dwojakie. Z jednej strony kółka, które prowadzą np. dwukrotnie dłuższą działalność gospodarczą, mogą w szerszym stopniu zjednać sobie chłopów niż kółka niedawno powstałe i stawiające w tej dziedzinie dopiero pierwsze kroki we wsi. Z drugiej strony trzeba wziąć pod uwagę, że kółka powstające w latach wcześniejszych w większym stopniu opierały się o inicjatywę samych chłopów niż w latach późniejszych, kiedy to w coraz większym stopniu zaczęła oddziaływać na ich powstawanie różnego typu zachęta miejscowych władz politycznych i gospodarczych.

Chcąc uchwycić w sposób bardziej precyzyjny wpływ wzrostu działalności gospodarczej na proces przyrostu nowych członków w kółkach rolniczych przeprowadziliśmy dwa rachunki korelacyjne: 1) między wzrostem majątku w kółkach rolniczych a wzrostem liczby członków, 2) między wzrostem wartości usług wykonywanych na rzecz wsi a wzrostem liczby członków.

Aby uchwycić zjawisko w czasie dłuższym i jednocześnie zmniejszyć różnice czasowe w zakresie różnej liczby lat trwania działalności gospodarczej, przyjęliśmy do rachunku — podobnie jak poprzednio — kółka powstałe do roku 1961. Związek między wzrostem majątku a wzrostem liczby członków przedstawia tabela 15.

Jak z tego widać rozpiętości w rozwoju majątku są ogromne. Na 40 zbadanych kółek w 11 kółkach majątek w przeciągu 5 lat powiększył się w granicach od 1—3 razy, podczas gdy w 8 kółkach aż od 11—13 razy.

Tab. 15. Dynamika zrzeszenia gospodarstw chłopskich w latach 1960—1965 w zależności od stopy wzrostu majątku trwałego w kółkach rolniczych
Dynamik der Vereinigung von Einzelbauerbetrieben in den Jahren 1960—1965 in Abhängigkeit von der Erhöhung des Grundvermögens in landwirtschaftlichen Genossenschaften

Wyszczególnienie	Liczba zbadanych kółek w grupie *	Współczynnik wzrostu liczby członków w latach 1960—1965 **	Wskaźnik wzrostu w % w stosunku do średn. stopy wzrostu
1,00— 3,00	11	1,66	66
3,00— 5,00	7	2,11	84
5,00— 7,00	7	2,96	118
7,00— 9,00	6	2,75	110
9,00—11,00	1	2,75	135
11,00—13,00	8	3,37	135
Razem lub średnio	40	2,50	100,0

* Na 55 kółek prowadzących działalność gospodarczą 15 wyeliminowaliśmy ze względu na braki dokumentacyjne.
** Średnie przybliżone, obliczone z szeregu rozdzielczego.
Źródło: Materiały i obliczenia własne.

Tab. 16. Współzależność między wzrostem wartości usług a wzrostem liczby członków w latach 1960—1965
Wechselbeziehung zwischen Erhöhung des Dienstleistungswertes und der Mitgliederzahl in den Jahren 1960—1965

Wyszczególnienie	Liczba kółek w grupie	Współczynnik wzrostu liczby członków *	Wskaźnik wzrostu w stosunku do średniego wzrostu
1,00— 3,00	14	1,61	64,4
3,00— 5,00	5	2,85	114,0
5,00— 7,00	2	3,25	130,0
7,00— 9,00	7	2,75	110,0
9,00—11,00	1	2,75	110,0
11,00—13,00	3	3,08	123,2
13,00 i więcej	8	3,75	166,7
Razem lub średnio	40	2,50	100,0

* Średnie obliczono z szeregu rozdzielczego.
Źródło: Materiały i obliczenia własne.

Na ogół rosnącemu majątkowi towarzyszył wzrost liczby członków. Przy przejściu od 3 do 4 grupy zauważyć można nawet pewien spadek przyrostu, a w 5 grupie stagnację, ale nie przekreśla to ogólnej tendencji, która i tak jest bardzo widoczna. Obliczony współczynnik korelacji dla tego związku jest stosunkowo wysoki i wynosi + 0,817.

Nieco odmiennie układają się natomiast trendy wzrostu wartości usług. Wzrost wartości usług jest znacznie szybszy od wzrostu majątku trwałego. O ile średnio wartość majątku trwałego w badanych 40 kółkach zwiększyła się ponad 6-krotnie, to wartość usług wzrosła 11-krotnie.

Współczynnik korelacji między wzrostem wartości wykonywanych przez kółka rolnicze usług a wzrostem liczby członków wynosi +0,856, czyli jest nieco większy od poprzedniego obliczonego współczynnika dla związku między stopą wzrostu majątku a stopą wzrostu członków. Jakież z tego można wysnuć ogólne wnioski? Wniosek główny jest chyba jeden. Stopień zrzeszenia chłopów w kółkach rolniczych uzależniony jest głównie od stopnia, charakteru i zakresu prowadzonej działalności gospodarczej przez kółka rolnicze, a także i od wyników tej działalności. Nie można umniejszać ogromnego znaczenia działalności społeczno-politycznej czy też kulturalnej i propagandowej, jaką prowadzą kółka rolnicze. Chcę jednak podkreślić, że głównym czynnikiem przyciągającym chłopów do kółek rolniczych jest czynnik korzyści gospodarczych[24], a te zrodzić się mogą jedynie w obrębie kooperacji gospodarczej między kółkiem a chłopem. Od tego, w jaki sposób i w jakim zakresie będzie się rozwijać działalność wywórcza w kółkach rolniczych, zależy możliwość zjednoczenia chłopów i wciągnięcie ich w wir nowych stosunków współpracy i współdziałania w duchu kolektywistycznym.

РЕЗЮМЕ

Темой статьи является анализ объединения крестьян в сельскохозяйственных кружках в 1957—1969 гг. Автор рассматривает ряд факторов экономического, социологического и политического характера, имеющих большое влияние на темп развития членства в сельскохозяйственных кружках. Рассматриваются в статье и другие вопросы, такие как общественная, демографическая и политическая структуры членов сельскохозяйственных кружков, уровень их хозяйства и т.п. Автор обращает большое внимание на характер деятельности сельскохозяйственных

[24] Szczegółowiej o motywach wstępowania i niewstępowania do kółek rolniczych traktuje specjalnie poświęcony temu zagadnieniu artykuł autora. Zob. Z. Adamowski: *Stosunek chłopów do członkostwa w kółkach rolniczych,* „Wieś Współczesna" 1969, nr 10, s. 57—65.

кружков в крестьянской среде и их влияние на степень объединения крестьян. Подчеркивается при этом влияние традиций, а также восприимчивости разных общественных структур в деревне на массовость членства в сельскохозяйственных кружках.

ZUSAMMENFASSUNG

Den Gegenstand des Aufsatzes bildet die Analyse der Entwicklung der Vereinigung von Bauern zu landwirtschaftlichen Genossenschaften in den Jahren von 1957 bis 1969. Der Verfasser erörtert eine Reihe von ökonomischen, soziologischen und politischen Faktoren, die das Entwicklungstempo der Mitgliedschaft in den landwirtschaflichen Genossenschaften stark beeinflussen. Es werden u.a. solche Fragen wie soziale, demographische, politische Struktur der Mitglieder der landwirtschaftlichen Genossenschaften, das Niveau ihrer Wirtschaftsführung usw. erwogen. Der Verfasser betont stark den Charakter der Tätigkeit der landwirtschaftlichen Genossenschaften im Landmilieu und ihren Einfluss auf die Stufe der Vereinigung der Bauern. Dabei wird die Rolle der Tradition und die Aufnahmefähigkeit verschiedener sozialer Strukturen auf dem Lande in bezug auf eine Massenmitgliedschaft in den landwirtschaftlichen Genossenschaften stark hervorgehoben.

Pap. druk. sat. III kl. 80 g Format B5 (70×100) Stron druku: 24
Annales UMCS, Lublin 1972 Drukarnia Uniwersytecka w Lublinie Zam. nr 241 z dn. 15 VI 72
Nakład: 600+50 egz. — B-4 Maszynopis otrzymano 15 VI 1972 r. Druk ukończ.: XII 1972 r.